

شرایط ماهوی صحت عقد بیمه و ساختار شکلی آن

محمد آل شیخ^۱

چکیده

این مقاله با توجه به مبانی حقوقی بیمه‌نامه به عنوان یک عقد به شرایط گوناگون مورد نیاز برای صحت این عقد می‌پردازد. منظور از شرایط ماهوی عمومی، که در مبحث نخست این مقاله خواهد آمد، همان شرایط مقرر در ماده ۱۹۰ ق.م است که در تمام عقود، یکسان است. علاوه بر این شرایط، شرایط دیگری نیز برای صحت عقد بیمه ضرورت دارد که در مبحث دوم از آنها با عنوان شرایط ماهوی اختصاصی یاد شده است. نظیر نفع بیمه‌ای، خطر مورد بیمه، ابتدا و انتهای بیمه و رضایت بیمه شده در بیمه‌های عمر و حوادث که عدم وجود هر یک از اینها ضمانت اجرای خاصی را به دنبال خواهد داشت. در مبحث سوم نیز ساختار شکلی عقد بیمه در چهار بند، تحت عنوان مندرجات اجباری بیمه‌نامه، شرایط عمومی، شرایط اختصاصی و استثنایا بررسی خواهد شد.

واژگان کلیدی

قانون مدنی، قصد و رضا، اصیل (منوب عنه)، مشروعیت جهت، نفع بیمه‌ای، خطر مورد بیمه، قانون تجارت، قانون بیمه

۱. کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه شهید بهشتی

مقدمه

قرارداد بیمه، همانند سایر قراردادها، محصول توافق اراده طرفین است و نیازمند قصد و رضای بیمه‌گذار و بیمه‌گر می‌باشد. بیمه‌گذار و بیمه‌گر باید دارای اهلیت جهت انجام عقد بیمه باشند. مبنای قانونی اهلیت بیمه‌گذار مواد ۲۱۱ و ۲۱۰ قانون مدنی و مبنای قانونی اهلیت بیمه‌گر قانون تأسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری مصوب ۱۳۵۰ و لایحه قانونی ملی شدن مؤسسات بیمه و مؤسسات اعتباری مصوب ۱۳۵۸/۴/۴ است. موضوع بیمه باید مشخص و معین باشد و عقد بیمه بایستی دارای مشروعیت جهت باشد. عقد بیمه‌ای که دارای جهت نامشروع باشد باطل است. علاوه بر این موارد در عقد بیمه، بیمه‌گذار باید دارای نفع بیمه‌ای باشد و خطر مورد بیمه نیز باید معین باشد. همچنین مدت زمانی را که خطر تحت پوشش بیمه قرار می‌گیرد باید مشخص باشد و در بیمه‌های عمر و حوادث باید رضایت کتبی بیمه شده نیز اخذ گردد. در قراردادهای بیمه موارد ذیل باید به طور صریح قید گردد:

۱. تاریخ انعقاد قرارداد
 ۲. نام بیمه‌گر و بیمه‌گذار
 ۳. موضوع بیمه
 ۴. حادثه یا خطری که عقد بیمه به مناسبت آن به عمل آمده است.
 ۵. ابتدا و انتهای بیمه
 ۶. حق بیمه
 ۷. میزان تعهد بیمه‌گر در صورت وقوع حادثه
 ۸. ذینفع بیمه‌نامه
- بیمه‌نامه‌ها علاوه بر موارد فوق دارای شرایط عمومی، شرایط اختصاصی و استثنایی هستند. بیمه جزو عقود معین است بنابراین، علاوه بر شرایط اختصاصی مربوط به خود، باید شرایط عمومی صحت معاملات را نیز داشته باشد.

ماده ۱۹۰ ق.م در شمارش شرایط اساسی معاملات مقرر می‌دارد: «برای صحت هر معامله شرایط ذیل اساسی است:

۱. قصد طرفین و رضای آنها

۲. اهلیت طرفین

۳. موضوع معین که مورد معامله باشد

۴. مشروعیت جهت معامله»

شرایط نامبرده در تمام عقود و قراردادهای اعم از معین و غیر معین، باید وجود داشته باشد و اختصاص به عقد و قرارداد خاصی ندارد و ضمانت عدم اجرای آن، حسب مورد، بطلان یا عدم نفوذ است.

مبحث نخست: شرایط ماهوی عمومی صحت عقد بیمه

بند نخست: قصد و رضای طرفین (ایجاب و قبول)

انعقاد عقد بیمه تابع قواعد عمومی عقود است و وجود قصد و رضا نیز شرط تشکیل آن می‌باشد. قرارداد محصول توافق اراده‌هاست. دو رکن توافق اراده ایجاب (پیشنهاد) و قبول است. در عقد بیمه معمولاً بیمه‌گذار با تکمیل فرم پیشنهاد بیمه اقدام به انشای ایجاب خرید بیمه‌نامه می‌کند نحوه پیشنهاد در بیمه‌های مختلف متفاوت است. برای نمونه در بیمه‌های دریایی، روال این است که بیمه بدون عرضه هیچ‌گونه پیشنهادی و بر اساس برگه‌ای که نماینده بیمه (کارگزار بیمه) آماده کرده و به امضای صادر کننده بیمه‌نامه رسانده است صادر می‌شود. در برخی از بیمه‌های ساده اموال، بیمه‌گذار بالقوه (آتی)، پیشنهاد را همراه با حق بیمه مناسبی به بیمه‌گر تسلیم می‌نماید که در این حالت بیمه‌گر در واقع قبول پیشنهاد می‌کند. در بعضی دیگر از انواع بیمه، پیشنهاد به صورت

دعوت از بیمه‌گر است و وی شرایط خود را اعلام می‌کند و قرارداد هنگامی منعقد می‌شود که شرایط، مورد قبول بیمه‌گذار قرار گیرد و حق بیمه پرداخت شود.^۱

پیشنهاد بیمه از طرف بیمه‌گذار می‌تواند به صورت شفاهی یا کتبی و بدون هیچ‌گونه تشریفات ویژه‌ای انجام پذیرد. برای مثال شخصی که تصمیم می‌گیرد منزل خود را در مقابل خطر آتش‌سوزی بیمه کند، می‌تواند به وسیله تلفن تقاضای خویش را مطرح کند. در عمل معمولاً پیشنهاد از طرف بیمه‌گذار بالقوه با تکمیل فرم پیشنهاد صورت می‌گیرد. فرم پیشنهاد فرم چاپی است که از طرف نماینده بیمه‌گر در اختیار بیمه‌گذار آتی قرار داده می‌شود و او باید به منظور تعیین ماهیت و شدت خطر اطلاعات مورد نیاز را در اختیار بیمه‌گر قرار دهد تا وی بتواند به طور صحیح و دقیق خطر را ارزیابی کند و بر اساس تقاضای بیمه‌گذار، بیمه نامه مورد نظر را صادر کند.^۲

پیشنهادی که توسط بیمه‌گذار بالقوه صورت می‌گیرد برای این که خصوصیات ایجاب را داشته باشد باید کامل و مشخص باشد برای مثال، در فرم پیشنهاد باید میزان سرمایه بیمه، مشخصات موضوع بیمه و خطر مورد بیمه موجود باشد و گرنه پذیرفتن آن هیچ الزامی ایجاد نمی‌کند و از لحاظ حقوقی دعوت برای مذاکره درباره عقد بیمه است. همچنین اگر پیشنهاددهنده نیاز فوری به تأمین بیمه‌گر داشته باشد و در فرم پیشنهاد قید نماید که قبولی شرکت بیمه باید در ظرف مدت معینی صورت گیرد، پس از گذشت آن مدت، قبول شرکت بیمه تشکیل دهنده عقد نیست و استدلال شرکت بیمه مبنی بر دیر رسیدن فرم پیشنهاد به وی مؤثر در مقام نخواهد بود.^۳

۱. فرهاد خرمی، *کاربرد اصول بیمه‌ای در بیمه‌های اعتبار*، فصلنامه صنعت بیمه، ش. ۴۴، زمستان ۱۳۷۵، ص ۵۴.

۲. روزه بو، حقوق بیمه، ترجمه محمد حیاتی، ج ۱، (تهران، بیمه مرکزی ایران، ۱۳۷۳)، ص ۸۶.

۳. ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها، ج ۳، (تهران، انتشارات بهمن برنا، ۱۳۷۴)، ص ۲۸۲ و ۲۹۲.

پس از تکمیل فرم بیمه توسط متقاضی، نماینده بیمه‌گر در صورتی که اختیار لازم برای صدور بیمه نامه مربوطه را داشته باشد، اقدام به صدور بیمه‌نامه می‌نماید در غیر این صورت، فرم پیشنهاد را برای شرکت بیمه ذی‌ربط می‌فرستد. شرکت بیمه هیچ تعهدی برای قبول پیشنهاد ندارد و می‌تواند آن را رد نماید. یا این که متقابلاً انواع دیگری از بیمه را پیشنهاد نماید یا با توجه به شدت خطر در موضوع بیمه حق بیمه را افزایش دهد که البته در دو مورد اخیر، شرکت بیمه پیشنهاد متقابل^۱ مطرح می‌نماید که متقاضی می‌تواند این پیشنهاد را قبول یا رد کند.^۲ همان طور که در قواعد عمومی قراردادهای صادق است، بعد از وقوع ایجاب، سکوت از جانب طرف مخاطب ایجاب به طور معمول قبول محسوب نمی‌شود. تنها در صورتی که مخاطب ایجاب (شرکت بیمه)، بیهوده طرف مقابل خود را امیدوار نماید و اعتماد او را بازیچه قرار دهد و موجب ضرر و زیان نامشروع شود، شاید بتوان بر اساس قواعد عمومی مسئولیت مدنی او را مسئول شناخت که آن هم مستلزم اثبات تقصیر از جانب زیان دیده است. از طرف دیگر سکوت به همراه قراین می‌تواند مبین قبولی باشد. برای مثال هنگامی که بیمه‌نامه تمدید شده برای بیمه‌گذار پست شود، قصور او از دادن پاسخ ظرف مدت متعارف، مبین قبولی است.^۳

بیمه‌جزو عقود مکاتبه‌ای است.^۴ مسئله مهمی که در این مورد مطرح می‌شود مسئله زمان تحقق عقد بیمه است. آیا صرف اعلام قبولی برای تحقق عقد، کافی است؟^۵

۱. Counter proposal.

۲. Ribert I. Meher and Emerson Commack; *principles of insurance*, third edition, Illinois: Richard D. Irwin. Homewood, ۱۹۶۱, p. ۱۰۵.

۳. به این معنا که طبق ماده ۲ قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶ "عقد بیمه و شرایط آن باید به موجب سند کتبی باشد ...".

۴. نظریه اعلان قبول

۵. نظریه اعلان قبول

یا باید بیمه‌نامه قبول شده به مقصد پیشنهاد دهنده ارسال شود تا عقد بیمه تحقق یابد؟^۱ یا این که باید بیمه‌نامه حاوی قبولی به گوینده ایجاب برسد^۲ یا این که گوینده ایجاب از مفاد قبول آگاهی یابد.^۳ فایده عملی این بحث در این است که پیشنهاد دهنده پیش از قبول پیشنهادش توسط شرکت بیمه می‌تواند از پیشنهاد خود عدول کند. همچنین فوت و حجر پیشنهاد دهنده و ورشکستگی (ماده ۴۲۳ ق.ت) یکی از طرفین، قبل از تحقق عقد، مانع وقوع توافق است. برای مثال اگر پیشنهاد بیمه آتش‌سوزی را بیمه‌گر قبول نماید و در زمانی که بیمه‌نامه حاوی قبولی، در راه اعلام به بیمه‌گذار است او بمیرد و حادثه رخ دهد، اگر عقد تمام باشد خسارت به عهده بیمه‌گر است و چنانچه موکول به وصول بیمه‌نامه حاوی قبولی به بیمه‌گذار باشد، بیمه‌گر تعهدی ندارد.

نه تنها قانون بیمه دلالتی بر این که زمان تحقق بیمه چه زمانی است ندارد، بلکه در قانون مدنی نیز تکلیف این قضیه روشن نشده است، اما حقوقدانان با استنباط از مواد ۱۹۱ و ۱۸۳ و ۳۳۹ ق.م نظریه ارسال قبول را پذیرفته و معتقدند که نظریه ارسال با مقررات وقواعد و اصول حقوقی سیستم حقوقی کشور ما منطبق است.^۴ بنابراین می‌توان گفت با صدور بیمه‌نامه یا هرنامه دیگری که مبین قبولی باشد و ارسال آن به مقصد پیشنهاددهنده توسط پست یا به وسیله نماینده شرکت بیمه، عقد بیمه تحقق می‌یابد.

اصل این است که معامله برای شخصی که آن را انشا می‌کند منعقد می‌گردد و آثار آن نسبت به خود او جریان پیدا می‌کند. مگر این که طرف دیگر نمایندگی قانونی یا قراردادی یا قضایی داشته باشد و آن را به هنگام عقد تصریح کند یا نمایندگی او بعداً

۱. نظریه ارسال قبول

۲. نظریه وصول از قبول

۳. نظریه اطلاع از قبول

۴. مهدی شهیدی؛ تشکیل قراردادها و تعهدات، ج ۱، (تهران، نشر حقوقدان، ۱۳۷۷)، ج ۱، ص ۱۶۱.

به اثبات برسد.^۱ اگر پیشنهاد دهنده بیمه در پیشنهاد بیمه تصریح به نمایندگی خویش نماید، در صورت قبول این پیشنهاد توسط شرکت بیمه، عقد بیمه، برای اصیل (منوب عنه) منعقد می‌گردد و اوست که تعهدات ناشی از عقد بیمه را عهده‌دار خواهد شد و بیمه‌گر برای دریافت حق بیمه، حق رجوع به اصیل را خواهد داشت، نه به نماینده. اما اگر پیشنهاد دهنده سمت نمایندگی خویش را در پیشنهاد بیمه تصریح ننموده باشد و شرکت بیمه نیز از آن مطلع نباشد، در صورت جمع بودن جمیع شرایط (نفع بیمه‌ای و...)، عقد برای او منعقد شده و بیمه‌گر بر اساس تئوری عمل به ظاهر، وکیل را اصیل تلقی نموده و حق رجوع به او را خواهد داشت.

در قواعد عمومی قراردادها "رضا" شرط تشکیل عقد نیست بلکه شرط اعتبار و نفوذ عقد است و ضمانت اجرای فقدان رضا "عدم نفوذ" می‌باشد. که رضایت بعدی ذی‌نفع موجب تنفیذ معامله خواهد شد. برای مثال اگر شخصی تهدید به فروش خانه‌اش شود، به علت فقدان رضا، معامله او غیرنافذ است و در صورتی که مکره پس از زوال اکراه آن را تنفیذ نماید، عقد مزبور نافذ و الا باطل خواهد بود. عقد بیمه نیز از لحاظ فقدان رضا تابع قواعد عمومی قراردادهاست. اگر شخصی به صورت فضولی مال متعلق به دیگری را بیمه نماید، عقد بیمه غیرنافذ و رضایت بعدی صاحب مال موجب تنفیذ آن خواهد بود. همچنین است در مورد اکراه بیمه‌گذار به انعقاد عقد بیمه، البته بیمه‌هایی که توسط قانون‌گذار اجباری شناخته شده‌اند را نباید مشمول اکراه دانست.

۱. نمایندگی قانونی عبارت است از ولی قهری (پدر و جد پدری) که به حکم ماده ۱۱۸۰ ق.م.ا.ز جانب فرزند صغیر یا مجنون و غیررشدیدی که جنون و عدم رشد او متصل به صغر او باشد، نمایندگی دارد. منظور از نمایندگی قراردادی، وکیل است که به نام و به حساب موکل خویش عمل می‌نماید، و منظور از نمایندگی قضایی قیم مجنون است که طبق مواد ۱۲۱۸ به بعد ق.م.ا.ز توسط دادگاه تعیین می‌شود.

عده‌ای معتقدند که ضمانت اجرای مندرج در مواد ۱۱، ۱۲ و ۱۳ ق.ب، مصوب ۱۳۱۶ بر اثر معلول بودن رضای بیمه‌گر در نظر گرفته شده است.^۱ اما باید گفت در مواد یاد شده ضمانت اجرای مذکور بر اثر معلول بودن رضای بیمه‌گر نیست چرا که رضای بیمه‌گر در زمان انعقاد عقد بیمه موجود بوده است اما قانون‌گذار به خاطر عدم رعایت حسن نیت و عدم انجام وظیفه افشای واقعیات توسط بیمه‌گذار، که موجب ضرر بیمه‌گر شده است، ضمانت اجراهای خاصی مقرر نموده است که انشاءالله در مقاله‌های بعدی راجع به آن بحث خواهد شد.

بند دوم: اهلیت طرفین

بیمه‌گذار: بیمه جزو اعمال تجاری ذاتی است، قاعدتاً کسی که اهلیت^۲ انجام دادن امور مدنی را داشته باشد اهلیت انجام دادن امور تجاری را نیز دارد.^۳ طبق ماده ۲۱۰ ق.م. "متعاملین باید برای معامله اهلیت داشته باشند". در مورد شخص حقیقی (بیمه‌گذار) باید گفت کسی اهلیت دارد که "بالغ، عاقل ورشید" باشد (ماده ۲۱۱ ق.م). شخص فاقد اهلیت نمی‌تواند به انجام عمل حقوقی در اموال خویش مبادرت کند و اعمال حقوقی او فاقد اعتبار قانونی است. به این جهت او را در اصطلاح حقوقی، محجور (به معنی ممنوع) می‌گویند. مبنای این بی‌اعتباری حمایت قانونی از محجور نسبت به اموال و حقوق مالی اوست. شخص فاقد اهلیت استیفاً فاقد قصد انشا یا فاقد رضای معتبر قانونی است. ضمانت اجرای اهلیت، حسب مورد، بطلان یا عدم نفوذ است.^۴

۱. آیت کریمی، کلیات بیمه، ج ۴، (تهران، بیمه مرکزی ایران، ۱۳۷۸)، ص ۵۴.

۲. اهلیت بر دو نوع است: "اهلیت تمتع به معنای صلاحیت دارا شدن حق" و "اهلیت استیفا" به معنی صلاحیت شخص برای به کار بردن حقی که دارا شده است". در این مقاله منظور از اهلیت همان اهلیت استیفاست.

۳. ربیعا اسکینی، حقوق تجارت، (کلیات، معاملات تجار و سازماندهی فعالیت تجاری)، ج ۱، (تهران، سمت، ۱۳۷۸)، ص ۱۲۴.

۴. مهدی شهیدی، همان کتاب، ص ۲۵۲.

مجنون و صغیر غیر ممیز به علت فقدان قصد نمی‌توانند اقدام به انعقاد عقد بیمه نمایند و اگر ثابت شود که متقاضی بیمه در هنگام تکمیل فرم پیشنهاد مجنون بوده است، قرارداد بیمه باطل و از درجه اعتبار ساقط است. در صورتی که صغیر ممیز و سفیه اقدام به انعقاد عقد بیمه نمایند، طبق قواعد عمومی قراردادها عقد بیمه مزبور غیر نافذ است و با اجازه قبلی ولی یا قیم دارای نفوذ و با اجازه بعدی ایشان قابل تنفیذ است. به همین جهت قسمت‌اخیر ماده ۲۳ ق.ب مقرر می‌دارد: "... هرگاه بیمه‌گذار اهلیت قانونی نداشته باشد رضایت ولی یا قیم او شرط است...."

بیمه‌گر: بیمه‌گر نیز باید دارای اهلیت قانونی برای انعقاد عقد بیمه باشد. اگر شرکتی که بیمه‌نامه‌ای را صادر می‌کند به موجب پروانه صلاحیت یا اساسنامه خود مجاز به چنین کاری نباشد، عقد بیمه معتبر نخواهد بود. ولی این شرکت در صورت وقوع خسارت، برای جبران خسارت بیمه‌گذار و در صورت عدم وقوع خسارت، برای بازگرداندن حق بیمه‌ها مسئول است و نمایندگان شرکت نیز برای عمل خارج از حدود صلاحیت (اهلیت) خویش در معرض مسئولیت و جبران ضرر و زیان شرکت بیمه یا متقاضی زیان‌دیده، قرار خواهند گرفت. برای تشخیص اهلیت هر شرکت بیمه باید به قانون و اساسنامه آن شرکت مراجعه نمود.

در بخش اول "قانون تأسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری" مصوب ۱۳۵۰ از تأسیس موسسه‌ای به نام "بیمه مرکزی ایران" سخن به میان آمده است و در ماده ۱۵ این قانون وظایف و اختیارات این سازمان ذکر شده است که بیشتر به جنبه نظارتی بودن این مؤسسه تأکید شده است و فقط بندهای ۳، ۴ و ۵ از ماده ۵ قانون یادشده "اختیار انجام بیمه‌های اتکایی، قبول بیمه‌های اتکایی اختیاری از مؤسسات داخلی یا خارجی و واگذاری بیمه‌های اتکایی به مؤسسات داخلی یا خارجی" را به بیمه مرکزی ایران داده است. بنابراین بیمه مرکزی، اهلیت انجام معاملات بیمه مستقیم را ندارد و فقط نسبت به انجام معاملات مذکور در بندهای فوق دارای اهلیت می‌باشد.

بنابراین اگر بیمه مرکزی ایران اقدام به انعقاد بیمه مستقیم نماید، به لحاظ عدم اهلیت بیمه‌گر، عقد مزبور باطل خواهد بود.

ماده ۳۱ قانون فوق مقرر می‌دارد که "عملیات بیمه در ایران به وسیله شرکت‌های سهامی عام ایرانی که کلیه سهام آنها با نام بوده... انجام خواهد گرفت." البته به نظر می‌رسد ماده یاد شده به وسیله ماده ۱ "لایحه قانون ملی شدن مؤسسات بیمه و مؤسسات اعتباری" مصوب ۱۳۵۸/۴/۴ که کلیه مؤسسات بیمه کشور را ملی اعلام نموده فسخ شده است. ماده ۱ قانون "اداره امور شرکت‌های بیمه"، مصوب ۱۳۶۷/۹/۱۳ نیز شرکت‌های بیمه را به چهار شرکت بیمه ایران، آسیا، البرز و دانا محدود نموده که به صورت سهامی اداره می‌شوند و مجاز به انجام انواع عملیات بیمه‌ای می‌باشند، به غیر از شرکت بیمه دانا که صرفاً در قسمت بیمه‌های اشخاص مجاز به فعالیت بود.

در بند ب.م. ۲ اساسنامه شرکت‌های بیمه ایران، آسیا و البرز نیز، که در مقام تعیین موضوع شرکت‌های مزبور بوده، "انجام انواع عملیات مربوط به امور بیمه‌های بازرگانی در رشته بیمه‌های اشیاء، مسئولیت و اشخاص" را در صلاحیت این شرکت‌ها دانسته است؛ به این معنی که در انواع رشته‌های بیمه دارای اهلیت انجام معامله می‌باشند. اما در اساسنامه بیمه دانا آمده بود: "انجام انواع عملیات مربوط به امور بیمه‌های بازرگانی در رشته‌های بیمه‌های اشخاص"، به این معنا که بیمه دانا در غیر از بیمه‌های اشخاص، اهلیت و شایستگی صدور بیمه‌نامه را ندارد. اما در سال ۱۳۷۵ ماده واحده‌ای به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید که به موجب آن بیمه دانا نیز همانند سایر شرکت‌های بیمه در هر دو بخش بیمه‌های اموال و اشخاص فعالیت خواهد کرد^۱ و دارای اهلیت کامل در تمام انواع بیمه است. شرکت‌های نام برده همگی دولتی هستند و پذیره‌نویسی عمومی در مورد آنها صورت نمی‌گیرد، اما مطابق ماده ۳۰۰ "لایحه اصلاح قسمتی از قانون تجارت"، مصوب ۱۳۴۷/۱۲/۲۴ تاجایی که اساسنامه یا قانون خاصی که آنها را

۱. آیت کریمی؛ کلیات بیمه، ص ۵۴.

ایجاد می‌کند، خلاف آن را پیش‌بینی نکرده باشد، تابع مقررات لایحه اخیر خواهند بود.^۱ البته در سال‌های اخیر با تصویب مقررات تأسیس مؤسسات بیمه در مناطق آزاد و قانون تأسیس مؤسسات بیمه غیردولتی، این‌گونه مؤسسات نیز در حدود قانون، اهلیت انعقاد عقد بیمه را دارند که البته بحث مفصل پیرامون اهلیت شرکت‌های بیمه خصوصی مقاله جداگانه می‌طلبد.

بند سوم: معین بودن موضوع

یکی از شرایط اساسی صحت عقود که در بند ۳ از ماده ۱۹۰ ق.م.آ.مه، معین بودن موضوع معامله است. ممکن است این سؤال مطرح شود که تفاوت موضوع معامله با موضوع بیمه چیست؟ در قواعد عمومی قراردادها موضوع معامله (مورد معامله) عبارت است از: "مالی که تملیک یا حقی از آن منتقل و یا انتفاع از آن مأذون و یا عملی است که به انجام یا ترک آن تعهد می‌شود و یا تعهدی است که اسقاط یا انشا می‌شود و یا شخصی که اثر عقد در او تحقق می‌یابد."^۲

اما در ماده ۴ ق.ب. در تعریف موضوع بیمه آمده است: "موضوع بیمه ممکن است مال باشد، اعم از عین یا منفعت یا هر حق مالی یا هر نوع مسئولیت حقوقی..." با مقایسه این دو تعریف آشکار می‌شود که موضوع معامله در حقوق عام قراردادها با موضوع معامله در معنای بیمه‌ای آن (موضوع بیمه) متفاوت است. تعریف اولی عام و تعریف دومی خاص است. براساس تعریف اول، موضوع عقد بیمه شامل حق بیمه، مال یا حق مالی (در بیمه‌های اموال) یا مسئولیت مدنی (در بیمه‌های مسئولیت) یا شخص بیمه‌شده (در بیمه‌های اشخاص) و هم چنین شامل خطر مورد بیمه و نفع بیمه‌ای می‌شود. به این معنا که عقد بیمه دارای موضوع‌های متعددی است. از طرف بیمه‌گذار موضوع تعهد، حق بیمه است و از طرف بیمه‌گر عبارت است از تعهد او به

۱. ربیعا اسکینی، همان منبع، ص ۸۵

۲. مهدی شهیدی، همان کتاب، ص ۲۹۵.

جبران خسارت یا پرداخت مبلغی نسبت به مال^۱ معین یا مسئولیت معین یا شخص معین، در مقابل خطر یا خطرهای معین، نسبت به نفع بیمه‌ای معین.^۲

منظور از موضوع بیمه در این بحث، همان معنای خاص بیمه‌ای آن می‌باشد. اما فایده شناخت معنای عام آن این است که برای تحقق عقد بیمه به شرط صحت و رعایت بند ۳ ماده ۱۹۰ ق.م.علاوه بر این که موضوع بیمه به معنای خاص آن باید در بیمه نامه معین شود، خطر مورد بیمه و نفع بیمه‌ای نیز باید معین گردد والا عقد باطل است. منظور از معین بودن، این است که مردد بین دو یا چند چیز نباشد. مثلاً اگر شخصی که دارای دو منزل است قرارداد بیمه آتش‌سوزی برای منزل خویش منعقد نماید و مشخص نکند که کدام یک از آن دو را بیمه نموده است، عقد بیمه به لحاظ مردد بودن موضوع، باطل است. همچنین در مورد خطر مورد بیمه^۳ و نفع بیمه‌ای. دو مورد اخیر چون جزو شرایط اختصاصی عقد بیمه هستند در مبحث دوم این بخش مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۱. اعم از عین یا منفعت یا حق مالی.

۲. منظور از معین بودن نفع بیمه‌ای این است که گاه ممکن است شخص نسبت به مال معین، منافع متفاوتی داشته باشد. مثلاً ممکن است مستأجر ملکی هم‌زمان همان ملک را در رهن خویش داشته باشد. اگر آن ملک را بیمه نماید، در بیمه نامه باید معین شود که کدام نفع خویش را بیمه کرده است، نفع خود نسبت به عین مستأجر یا نسبت به مال مرهونه را؟

۳. بند یک ماده ۲۶ قانون بیمه دریایی انگلستان، مصوب ۱۹۰۶ اشعار می‌دارد: "موضوع بیمه باید با صراحتی قابل قبول در بیمه نامه بیان شده باشد" بعضی از حقوق‌دانان انگلیسی با استناد به عرف حاکم بر تعیین موضوع بیمه و آراء قضات محاکم، موضوع بیمه را اعم از مال یا شخص بیمه شده و خطر مورد بیمه می‌دانند. البته مسلماً این به معنای یکی بودن موضوع بیمه و خطر مورد بیمه نیست، بلکه به معنای لزوم معین بودن آنهاست. برای مطالعه بیشتر به مقاله هاردی ایوامی با عنوان "تعیین موضوع بیمه در بیمه‌نامه"، ترجمه شهریار بهترین، چاپ شده در ماهنامه صنعت حمل و نقل. شماره ۷۷، ص ۹۴ مراجعه کنید.

اموالی که موضوع قرارداد بیمه می‌باشند باید در متن قرارداد به طور صریح و واضح ذکر شوند، شرح موضوع قرارداد برای اموال بیمه شده باید آنچنان واضح و روشن در قرارداد قید شود که هیچ گونه ابهام و شک و تردیدی درباره اموال بیمه شده به وجود نیاید. برای مثال اگر یک فروشگاه بیمه شود، باید مشخصات دقیق آن و نشانی محل طوری در قرارداد ذکر شود که به راحتی قابل تشخیص باشد. موضوع بیمه را در ورقه‌ای که به انگلیسی Policy Schedule خوانده می‌شود، می‌نویسند.^۱

بند چهارم: مشروعیت جهت

مشروعیت جهت معامله یکی از شرایط اساسی صحت معاملات است که در بند ۴ از ماده ۱۹۰ ق.م.ا از آن یاد شده است. جهت معامله همان هدف و انگیزه افراد در معامله است که ممکن است از شخصی به شخص دیگر متفاوت باشد. جهت یا انگیزه عقد گاهی ممکن است با نظم عمومی تعارض پیدا کند و نامشروع باشد، به همین جهت ماده ۲۱۷ ق.م.ا وجود انگیزه نامشروع را در طرف معامله، در صورتی که به آن تصریح شود، سبب بطلان معامله می‌داند.^۲ پس بنابراین اگر شخصی در قمار، برنده چند سفته شود که سررسید آن هنوز فرا نرسیده است و سفته مزبور را بیمه سوخت و سوز (بیمه اعتبار) نماید، در صورتی که در بیمه نامه تصریح نموده باشد که سفته‌های یاد شده محصول قمار است، عقد بیمه به علت نامشروع بودن جهت باطل است. اما اگر این امر تصریح نشده باشد، صحیح می‌باشد. البته به نظرمی‌رسد هنگامی که ثابت شود بیمه‌گر از نامشروع بودن سفته‌ها اطلاع داشته است، هر چند تصریح نشده باشد، عقد بیمه باطل است. اطلاق بند چهارم از ماده ۱۹۰ ق.م.ا این نظر را تأکید می‌کند. در مورد بیمه عمر نیز، هرگاه هدف بیمه‌گذار از انعقاد بیمه عمر، تعیین رفیقه یا معشوقه خود به عنوان استفاده‌کننده بوده و انگیزه او حفظ این رابطه باشد، در صورتی که این

۱. آیت کریمی، بیمه اموال و مسئولیت، ج ۲، (تهران، دانشکده امور اقتصادی، ۱۳۷۳)، ج ۲.

۲. دکتر مهدی شهیدی، همان منبع (مذکور در صفحه ۹ همین مقاله)، ص ۳۵۷.

انگیزه در عقدتصریح شده باشد یا ثابت شود که بیمه گذار از این انگیزه مطلع بوده یا به طریقی می‌توانسته است از نامشروع بودن جهت معامله اطلاع حاصل کند، عقد بیمه باطل است.^۱ البته هنگامی که بیمه عمر ابتدا با انگیزه مشروع به نفع وراثت قانونی بیمه‌گذار بوده و سپس بیمه‌گذار با هدف نامشروع اقدام به تغییر ذی‌نفع و تعیین معشوقه خویش به عنوان استفاده کننده بنماید، می‌توان گفت چون تعیین استفاده کننده در بیمه عمر جنبه فرعی دارد، بنابراین در حکم شرط نامشروعی است که بطلان آن به عقد سرایت نمی‌کند.^۲ این فرض همانند موردی است که از ابتدا استفاده کننده‌ای تعیین نشده باشد. بنابراین سرمایه بیمه، پس از فوت بیمه شده، به ورثه قانونی او پرداخت می‌شود (ماده ۲۴ ق.ب).

کالاهای نامشروع نظیر مواد مخدر، مشروبات الکلی و آلات قمار و... نیز قابل بیمه شدن نیستند. سؤالی که ممکن است مطرح شود این است که آیا نامشروع بودن یک "حرفه" باعث می‌شود بیمه کلیه کالاهایی که در محل آن حرفه قرار دارند نیز باطل باشد یا نه؟ مثلاً بیمه نمودن وسایل قمار، به لحاظ نامشروع بودن باطل است. اما آیا کلیه وسایل موجود در قمار خانه نیز قابل بیمه شدن نیستند؟ مثلاً اگر شخصی برای منزل خویش که محل قمار است و بیمه‌گر از آن اطلاعی ندارد بیمه سرقت خریداری نماید و اثاثیه منزل او ربنده شود. آیا بیمه‌گر می‌تواند به استناد این که منزل او محل قمار بوده است از جبران خسارت امتناع نماید؟ در پاسخ باید گفت "نامشروع بودن یک حرفه نمی‌تواند مانع بیمه نمودن کالاهایی که به طور مستقیم ارتباطی با جنبه نامشروع حرفه ندارد بشود".^۳ منظور از عدم ارتباط مستقیم این است که هیچ تأثیری در رونق حرفه مزبور نداشته باشد. بنابراین اگر وسایل ربنده شده ارتباطی با حرفه قماربازی

۱. ژان لوک اویر، بیمه عمر و سایر بیمه‌های اشخاص، ترجمه جانعلی محمودصالحی، (تهران، بیمه مرکزی ایران، ۱۳۷۲)، ج ۱.

۲. ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها، ص ۳۷۶.

۳. Robert. I.Mehr and Emerson cimmack; op.eit.; p. ۱۰۷.

نداشته باشد و صرفاً به لحاظ بهره‌برداری مسکونی از منزل مزبور باشد، بیمه‌گر مسئول جبران خسارت است.

مبحث دوم: شرایط ماهوی اختصاصی عقد بیمه

بند نخست: نفع بیمه‌ای

شخصی که اقدام به خرید بیمه‌نامه می‌کند باید دارای نفع بیمه‌ای باشد والا عقد بیمه قانونی نخواهد بود. اگر شخصی کالایی را که هیچ منفعی در آن ندارد بیمه کند و بعد آن را از بین ببرد و شرکت بیمه ملزم به پرداخت خسارت باشد، این عمل چیزی جز شرط‌بندی و قمار نخواهد بود. برای مثال، اگر شخصی در مورد محموله‌ای که از نقطه "الف" به نقطه "ب" در حرکت است بیمه‌نامه‌ای خریداری نماید و هیچ نفعی در سالم رسیدن محموله به مقصد نداشته باشد، مثل این است که شرط شود اگر محموله سالم به مقصد رسید صد هزار ریال بدهد و اگر به مقصد نرسید یک میلیون ریال دریافت نماید.^۱ فقدان نفع بیمه‌ای علاوه بر این که باعث عدم مشروعیت بیمه می‌گردد موجب سوء استفاده از بیمه و اتلاف اموال دیگران و ایجاد خسارت عمدی و لطمه به حقوق و مالکیت اشخاص می‌گردد.

نفع بیمه‌ای عبارت از علاقه و نفعی است که بیمه‌گذار در بقا و حفظ مال موضوع بیمه و عدم تحقق خطر دارد. به عبارت دقیق‌تر، نفع بیمه‌ای عبارت است از ارزش مالی یا یک حق مالی یا توانایی کار کردن و تحصیل درآمد یا یک هزینه که در نتیجه وقوع خطر مورد تهدید قرار می‌گیرد.^۲ به بیان دیگر ارتباط بیمه‌گذار را با اموال

۱. هوشنگ کاظمی، "بیمه و بیمه‌گری"، ماهنامه بندر و دریا، ش. ۴، سال ۱۳۶۴، ص ۸۴.

۲. جانعلی محمودصالحی، فرهنگ اصطلاحات بیمه و بازرگانی، ج ۱، (تهران، سازمان صنایع ملی ایران)، ص ۲۸۰.

مورد بیمه که به موجب قانون قابل تشخیص باشد، نفع بیمه‌ای گویند.^۱ اشخاص به اعتبار رابطه‌های حقوقی مختلفی که با اشیا و اموال دارند دارای نفع بیمه‌ای متفاوتی هستند. این رابطه‌های حقوقی عبارتند از:

۱. مالکیت نسبت به عین (مشاع یا مفروز)

۲. مالکیت نسبت به منافع یا حق انتفاع

۳. حق رهن (مرتهن)

۴. مسئولیت در مقابل زیان‌دیده

۱. مالکیت نسبت به عین (مشاع یا مفروز): مالک می‌تواند نسبت به مایملک خود همه گونه تصرف و انتفاع نماید، بنابراین حق بیمه نمودن مال خود را نیز خواهد داشت و از این لحاظ بین مالکیت مشاع یا مفروز تفاوتی نیست. در مالکیت مشاع درست است که مالکان در جزء جزء مال مشاع شریکند، اما هریک از آنها می‌توانند نسبت به حصه مشاع خویش هرگونه تصرف حقوقی بنمایند. بنابراین بیمه کردن مال نیز نوعی تصرف حقوقی مجاز است (ماده ۵۸۳ ق.م).

موضوع مالکیت کالا گاه بحث‌هایی را پیش می‌آورد که ریشه در حقوق خریدار و فروشنده دارد. موضوع منفعت قابل بیمه در مورد کالای مورد معامله، به نحوه و مکانسیم انتقال مالکیت از فروشنده به خریدار بستگی دارد. فروشنده‌ای که بدون دریافت بهای کالا آن را به خریداری می‌فروشد و به مقصد او ارسال می‌دارد، آیا می‌تواند اقدام به بیمه نمودن کالای مورد معامله نماید یا خیر؟ شاید به نظر برسد که با فروش کالا، مالکیت آن از فروشنده به خریدار منتقل گردیده و به همین دلیل فروشنده نفعی که قابل بیمه شدن باشد ندارد. اما باید گفت او این حق را دارد که در صورت معسر شدن خریدار، کالا را استرداد نماید. این حق با تصاحب فیزیکی دوباره کالا از سوی فروشنده و یا اطلاع دادن به متصدی حمل و نقل و یا هر کسی که کالا به عنوان

۱. آیت کریمی، کلیات بیمه، ص ۲۲.

امانت نزد اوست اعمال می‌شود. این حق، که حق استیفای بها از کالای فروخته شده است، یک نفع قابل بیمه است.^۱ این حق در ماده ۵۳۳ ق.ت ایران برای کسی که مال التجاره‌ای به تاجر ورشکسته فروخته، ولیکن هنوز جنس به تاجر ورشکسته تسلیم نشده، در نظر گرفته شده است.^۲ ماده ۳۸۰ ق.م نیز در صورتی که مشتری مفلس گردیده و مبیع نزد او باشد، حق استرداد را برای بایع در نظر گرفته است.

۲. مالکیت نسبت به منافع یا حق انتفاع: پس از انعقاد عقد اجاره مستأجر مالک منافع عین مستأجره می‌گردد، بنابراین نسبت به منافع عین مستأجره ذی نفع بوده و می‌تواند آن را بیمه نماید. البته این به آن معنا نیست که مستأجر می‌تواند ارزش کل ملک را بیمه نماید چرا که او در کل ملک ذی نفع نمی‌باشد بلکه فقط برای مدت معینی مالک منافع عین مستأجره است. بنابراین به نسبت همان منافع نیز می‌تواند بیمه عدم النفع منعقد نماید. همچنین است در مورد حق انتفاع، حق ارتفاق و عاریه، بنابراین اگر در موارد مذکور مستأجر یا مستعیر یا دارنده حق انتفاع و ارتفاق کل ارزش ملک را بیمه نماید به این معنا که در صورت تلف شدن آن بیمه‌گر تمام ارزش آن را به ایشان پردازد، عقد بیمه منعقد صرفاً نسبت به آن قسمت که مربوط به عین ملک است، به لحاظ فقدان نفع بیمه‌ای، باطل خواهد بود و نسبت به منافع نافذ خواهد بود. چرا که فقط نسبت به منافع ذی نفع بوده‌اند نه نسبت به عین ملک. البته شاید بتوان گفت با استناد از وحدت ملاک ماده ۷ ق.ب ۱۳۱۶ در این مورد عقد بیمه صحیح است لیکن مازاد سرمایه به مالک تعلق می‌گیرد.

۱. هاردی ایوامی، "منفعت قابل بیمه، پیوند بیمه‌گذار با موضوع بیمه". ترجمه شهریار بهترین. ماهنامه صنعت حمل و نقل. ش. ۴۹، سال ۱۳۶۵، ص ۶۱.

۲. ربیعا اسکینی، حقوق تجارت (ورشکستگی و تصفیه امور ورشکسته)، (تهران، سمت، ۱۳۷۵)، ص ۱۷۲.

۳. حق رهن (مرتهن): به موجب عقد رهن، مرتهن این حق را دارد که هرگاه رهن دین خویش را ادا نماید، از عین مرهونه یا قیمت آن طلب خود را استیفا نماید. بنابراین نسبت به بقای عین مرهونه ذی نفع است و از تلف شدن آن متضرر می‌گردد. پس این حق را دارد که عین مرهونه را بیمه نماید. اما فقط تا میزان طلب خویش در عین مرهونه ذی نفع می‌باشد و در صورت وقوع خطر مورد بیمه، بیمه‌گر نیز در صورتی که سرمایه بیمه شده تکافو نماید، تا میزان طلب او جبران خسارت خواهد نمود و مابقی متعلق به مالک خواهد بود. ماده ۷ ق.ب.۱۳۱۶ مقرر می‌دارد: "طلبکار می‌تواند مالی را که در نزد او وثیقه یا رهن است بیمه کند در این صورت هرگاه حادثه‌ای نسبت به مال مزبور رخ دهد از خسارت‌هایی که بیمه‌گر باید پردازد تا میزان آنچه را که بیمه‌گذار در تاریخ وقوع حادثه طلبکار است به شخص او و بقیه به صاحب مال تعلق خواهد گرفت." در دادوستدهای بین‌المللی، بانک گشایش دهنده اعتبار، نسبت به کالای موضوع اعتبارات اسنادی دارای نفع بیمه‌ای است، به این ترتیب که بانک معمولاً جهت تأمین اعتبار، به موجب قراردادهای مقدماتی، کالای موضوع اعتبارات اسنادی را در وثیقه خویش می‌گیرد و چنانچه خریدار برای واریز مبلغ اعتباری و تحویل اسناد حمل مراجعه نکند، بانک می‌تواند اقدام به فروش کالا نموده و مطالبات خود را از محل فروش کالا وصول نماید.^۱

وام دهنده می‌تواند تا میزان وام، از زندگی وام‌گیرنده نفع بیمه‌ای داشته‌باشد و او را تا میزان طلبی که دارد به نفع خویش بیمه عمر نماید.

۴. مسئولیت قانونی و قراردادی در مقابل زیان‌دیده: گاهی اوقات ممکن است اشخاص به موجب قانون ملزم به جبران خسارت وارده به زیان‌دیدگان شوند مانند مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری در مقابل اشخاص ثالث و... چنین افرادی برای

۱. دکتر بهروز اخلاقی، "بعثی پیرامون اعتبارات اسنادی"، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، س ۱، ش ۱،

بیمه کردن مسئولیت خویش دارای نفع بیمه‌ای هستند. اما عده‌ای دیگر از افراد به موجب قرارداد، ملزم به جبران خسارت وارده به دیگران هستند. نظیر متصدی حمل و نقل، انباردار، دلالان، متصدی انبارهای عمومی، اسکله‌داران که اموال تجاری به آنها سپرده می‌شود. بانک‌کارگشایی، امین، وصی، و قیم این قبیل اشخاص نسبت به اموالی که در اختیاردارند دارای ید امانی بوده و جز در صورت تعدی و تفریط، مسئول نمی‌باشند، بنابراین می‌توانند خود را فقط نسبت به مسئولیتی که ممکن است در مقابل مالک پیدا نمایند بیمه کنند. به دلیل عدم درک تفاوت مفهوم بیمه کالا و بیمه مسئولیت که خود ناشی از عدم درک مفهوم نفع بیمه‌ای بیمه‌گذار است ممکن است بعضی از متصدیان حمل و نقل، کالا را به نام خود بیمه نمایند، در حالی که باید مسئولیت خود را طبق باب هشتم قانون تجارت (قرارداد حمل و نقل) بیمه کنند. البته عدم درک مفهوم نفع بیمه‌ای مخصوص بیمه‌های حمل و نقل نیست بلکه به عنوان مثال: شرکت ملی گاز به جای بیمه کردن مسئولیت خود از مالکان خانه‌هایی که قرار است گاز شهری بگیرند بیمه‌نامه آتش‌سوزی می‌خواهد و پلیس راه به جای بیمه‌نامه دیه از خودروهای جمعی، بیمه‌نامه حوادث سرنشین می‌خواهد.^۱

نفع بیمه‌ای باید در هنگام انعقاد عقد بیمه موجود باشد. بنابراین اگر کسی نسبت به مالی فاقد نفع بیمه‌ای باشد و اقدام به انعقاد عقد بیمه کند، عقد باطل خواهد بود هر چند بعد از انعقاد عقد، نسبت به آن مال نفع بیمه‌ای پیدا نماید سؤالی که ممکن است مطرح شود این است که آیا لازم است نوع نفع بیمه‌ای و حدود آن در عقد بیمه ذکر شود یا خیر؟ در این مورد قانون بیمه ایران ساکت است و ماده ۳ ق.ب.۱۳۱۶ که در مقام بیان مندرجات اجباری بیمه‌نامه است از نفع بیمه‌ای سخنی نگفته است. به نظر می‌رسد که احتیاجی نیست در بیمه‌نامه ذکر شود که بیمه‌گذار با چه سمتی در مورد

۱. مهرداد خواجه نوری، "تفاوت مفاهیم بیمه‌نامه کالا و بیمه‌نامه مسئولیت"، ماهنامه صنعت حمل و

بیمه ذی نفع است مثلاً با سمت مالک، امین، راهن یا مرتهن و فقط کافی است معلوم شود که بیمه‌گذار در موضوع بیمه، ذی نفع است.^۱ اما همان طور که گفته شد اگر بیمه‌گذار در موضوع بیمه دارای نفع‌های بیمه‌ای متعددی باشد باید مشخص نماید که از بابت کدام نفع، اقدام به انعقاد عقد نموده است.

بند دوم: خطر مورد بیمه

خطر در زبان پارسی به معنای واقعه احتمالی، امر اتفاقی، زیان احتمالی، ریسک کردن، به مخاطره افکندن و احتمال وقوع حادثه ناگوار آمده است. حنظله باد غیسی، اولین شاعر پارسی گوی، واژه خطر را در بیت زیر به همین معنا به کار برده است:

مهتری گر به کام شیر در است شو خطر کن ز کام شیر بجوی^۲

از نظر فن بیمه، خطر عبارت است از واقعه‌ای که در زمان کم و بیش دور و نزدیک احتمال وقوع داشته باشد و بتوان درجه احتمال وقوع آن را محاسبه کرد. از لحاظ حقوقی نیز خطر عبارت است از اتفاق یا پیشامد احتمالی که زمان وقوع آن نامعلوم بوده و تحقق آن بستگی به میل و اراده طرفین قرارداد بیمه (به‌ویژه بیمه‌گذار یا بیمه شده) نداشته باشد.^۳ اگر خطر موردبیمه، تحت اختیار یکی از متعاقدين باشد محتمل الوقوع نیست و نمی‌تواند مورد بیمه قرارگیرد. به همین دلیل در بیمه مسئولیت

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱. در حقوق انگلستان نیز اگر چه برای اعتبار قرارداد بیمه، بیمه‌گذار باید نفع بیمه‌ای داشته باشد، اما نمی‌توان به عنوان یک قاعده کلی گفت که بیمه‌گذار باید ماهیت یا میزان نفع بیمه‌ای را الزاماً در قرارداد تعیین نماید. مطابق بند ۲۹ ماده ۲۹ قانون بیمه دریایی انگلستان: "ماهیت و میزان نفع بیمه‌گذار در موضوع بیمه لازم نیست در بیمه‌نامه تعیین شود." برای کسب اطلاعات بیشتر این منبع را ببینید:

See E.R. Hardy, Ivamy; General principles of insurance law, fourth edition, London: Butterworths, 1979, p. 26.

۲. محمدجعفر یاحقی، تاریخ ادبیات ایران، ج ۱ و ۲. تهران، شرکت چاپ و نشر ایران، ۱۳۷۵، ص ۲۴.

۳. جانعلی محمود صالحی، فرهنگ اصطلاحات بیمه و بازرگانی، ص ۱۵۳.

نمی‌توان بیمه‌گذار را در مقابل خطرهای ناشی از تقصیر عمدی او بیمه کرد.^۱ همچنین خطر مورد بیمه باید به گونه‌ای باشد که در صورت بروز، موجب کاهش دارایی یا زیان غیر مالی بیمه‌گذار گردد. به همین جهت قمار و شرط بندی که فاقد این وصف است، داخل قلمرو بیمه نمی‌شود.^۲

خطر مورد بیمه یکی از مواردی است که طرف‌های قرارداد بیمه باید روی آن توافق داشته باشند. بیمه‌گر در صورتی قبول تعهد می‌کند که خطر مورد بیمه به شیوه‌ای دقیق برای او مشخص شده باشد. او باید برای اجتناب از قراردادهایی که در آنها خطر به شیوه‌ای غیر عادی احتمال وقوع دارد، دست به گزینش خطر بزند. برای سنجش میزان خطر بیمه‌گر به داده‌های آماری مراجعه می‌کند اما علاوه بر آن، اطلاعات شخصی که از متقاضی دریافت می‌کند نیز می‌تواند مؤثر باشد. ضرورت دارد که بیمه‌گر از میزان خطر آگاهی دقیق به دست آورد تا بتواند بهای ارزیابی شده (حق بیمه) خطر مورد بیمه را محاسبه نماید.^۳ خطر مورد بیمه جزئی از موضوع بیمه به معنای عام آن (موضوع معامله) است و طبق بند ۳ ماده ۱۹۰ ق.م باید معین باشد. بنابراین اگر خطر مورد بیمه به صراحت در بیمه‌نامه ذکر نشده باشد، به علت فقدان یکی از شرایط اساسی صحت معاملات، عقد بیمه باطل است. به علاوه اگر خطر مورد بیمه به صراحت در بیمه‌نامه ذکر نشود، به درستی نمی‌توان حق بیمه آن را محاسبه نمود. بنابراین از یک طرف میزان تعهد بیمه‌گر و از طرف دیگر میزان حق بیمه نامعلوم و غرری خواهد بود و معامله غرری نیز باطل است.^۴

۱. محمد جعفر جعفری لنگرودی، دایره المعارف حقوق مدنی و تجارت، ص ۶۳۴.

۲. منبع پیشین، ص ۶۳۵.

۳. ژان لوک اویر، بیمه عمر و سایر بیمه‌های اشخاص، ص ۳۳.

۴. نهی النبی عن الغرر.

در صورتی که در زمان انعقاد عقد بیمه خطری که برای آن بیمه منعقد می‌شود اصلاً وجود نداشته باشد یا به عبارت دیگر، اصلاً چنین خطری موضوع بیمه را تهدید ننماید، عقد بیمه باطل و بلا اثر خواهد بود. برای مثال اگر شخصی منزلش را در مقابل خطر آتش سوزی بیمه نماید و بعد از انعقاد عقد مشخص شود که مثلاً منزلش بر اثر آتش سوزی کلاً از بین رفته بوده‌است، به لحاظ این که خطر مورد بیمه قبل از انعقاد و عقد تحقق یافته است عقد بیمه باطل است. به همین جهت ماده ۱۸ قانون بیمه مقرر می‌دارد: "هرگاه معلوم شود خطری که برای آن بیمه به عمل آمده قبل از عقد قرارداد واقع شده است قرارداد بیمه باطل و بی اثر خواهد بود..." البته، در بیمه‌های حمل و نقل در این خصوص استثنا قایل شده‌اند زیرا مطابق ماده ۱۱-۲ شرایط جدید بیمه باربری (A) "بیمه‌گذار حق دارد خسارت ناشی از خطر بیمه شده را که در مدت این بیمه حادث می‌شود دریافت دارد، حتی اگر خسارت قبل از انعقاد قرارداد بیمه اتفاق افتاده باشد، مگر آن که در مورد اخیر بیمه‌گذار از وقوع خسارت مطلع بوده و بیمه‌گر نسبت به آن بی اطلاع باشد."

ماده ۱۸ ق.ب.۱۳۱۶، پس از اعلان بطلان چنین بیمه‌ای، مقرر می‌دارد: "... در این صورت اگر بیمه‌گر وجهی از بیمه‌گذار گرفته باشد، عشر مبلغ مزبور را به عنوان مخارج کسر و بقیه را باید به بیمه‌گذار مسترد دارد." به این ماده ایرادهایی وارد است: اولاً: حکم ماده هنگامی اجرا شدنی است که بیمه‌گذار حق بیمه را پرداخته باشد، یعنی اگر بیمه‌گذار هنوز حق بیمه‌ای نپرداخته باشد، بیمه‌گر هم حق مطالبه ندارد بنابراین مخارجی که بیمه‌گر متحمل شده است جبران نشده باقی می‌ماند.

ثانیاً: اجرای این ضمانت اجرا در پاره‌ای موارد ناعادلانه و غیرمنطقی است. زیرا میزان جریمه بیمه‌گذار را عشر از مبلغ پرداختی دانسته است. فرض کنیم برای دو موضوع بیمه‌ای مشابه برای هر دو حق بیمه مشابهی (فرضاً صد هزار ریال) تعیین شود. یکی از آنها کلیه حق بیمه خود را نقد و دیگری تنها بیست هزار ریال از حق بیمه را

پرداخته است. به علت این که معلوم شده خطر قبل از عقد تحقق یافته بیمه‌نامه باطل اعلام می‌شود. در این صورت طبق قسمت اخیر ماده ۱۸ از بیمه‌گذار نخستین که خوش حساب بوده و همه حق بیمه را پرداخته ده هزار ریال به عنوان مخارج کسر می‌شود، اما از بیمه‌گذار دوم که حق بیمه را یکجا نپرداخته فقط دو هزار ریال. چنین روشی نه منطقی است و نه عادلانه و بهتر بود قانون‌گذار مخارجی را که بیمه‌گذار باید به بیمه‌گر پردازد بر اساس نسبتی از حق بیمه تعیین می‌کرد.

ثالثاً: این ماده حکم مواردی را که بیمه‌گر از وقوع خطر مورد بیمه قبل از عقد آگاهی دارد اما با علم و اطلاع اقدام به انعقاد بیمه می‌نماید تعیین نکرده است. بهتر بود قانون‌گذار صراحتاً اعلام می‌کرد که چنانچه بیمه‌گر با اطلاع از وقوع خطر عقد بیمه را منعقد نماید، دیگر نمی‌تواند قسمتی از حق بیمه را به عنوان مخارج کسر کند.^۱

بند سوم: ابتدا و انتهای عقد بیمه

عقد بیمه جزو عقود مستمر است^۲ و عقد مستمر نیز عقدی است که اثر آن در طول زمان تحقق پیدا می‌کند. بنابراین باید مشخص شود خطری که تحت پوشش بیمه قرار می‌گیرد از چه زمانی آغاز می‌شود و تا کجا استمرار می‌یابد. در غیر این صورت عقد بیمه به لحاظ مشخص نبودن ابتدا و انتهای آن و مجهول بودن مدت تعهد بیمه‌گر، باطل خواهد بود.

متداول‌ترین روش برای تعیین ابتدا و انتهای عقد بیمه، تعیین زمان شروع و خاتمه قرارداد است. برای مثال یک منزل از ساعت ۲۴ اول فروردین ۱۳۸۰ تا ساعت ۲۴ روز ۲۹ اسفند همان سال بیمه می‌گردد. در چنین بیمه‌نامه‌ای قاعدتاً تعهد بیمه‌گر به تقبل عواقب خطر در پایان نیمه شب ۲۹ اسفند ۱۳۸۰ پایان خواهد یافت، بنابراین

۱. آیت کریمی، کلیات بیمه، ص ۱۲۲.

۲. محمد آل شیخ؛ "بررسی روابط حقوقی اطراف عقد بیمه"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق، ص ۵۰.

اگر قبل از انقضای مدت فوق خطر مورد بیمه تحقق پیدا کند، بیمه‌گر متعهد به جبران خسارت خواهد بود. قراردادهای بیمه اغلب به صورت یک‌ساله منعقد می‌شود. همچنین ممکن است بیمه‌نامه برای مدت کوتاه‌تر یا بلندتری صادر گردد. قراردادهای بیمه درمانی و عمر هم ممکن است برای مدت معین یا برای تمام دوره عمر بیمه‌گذار منعقد شوند.^۱ این سؤال ممکن است مطرح شود که منظور از ساعت مذکور در بیمه‌نامه ساعت محلی است یا ساعت رسمی کشور؟ به نظر می‌رسد که منظور از ساعت همان ساعت رسمی کشور است. در مورد بیمه‌های حمل و نقل بین‌المللی مشکلی که ممکن است در تعیین ساعت بروز نماید این است که آیا منظور از ساعت، ساعت محل زندگی بیمه‌گذار است یا ساعت در محل بیمه‌گر یا ساعت در محل وقوع خسارت؟^۲ به همین جهت بیمه‌های حمل و نقل بیشتر به صورت بیمه‌های سفر معین صادر می‌شوند. بیمه‌نامه‌های پاربری A, B, C را می‌توان از جمله بیمه‌نامه‌های سفر معین دانست. در بیمه‌های سفر معین آغاز و استمرار تعهد بیمه‌گر به این بستگی خواهد داشت که سفر مربوطه چگونه توصیف شده باشد. ممکن است سفر با عبارت "از بندر" یا با عبارت "در و از بندر" تعریف شده باشد.^۳ تفاوت این دو عبارت در این است که هرگاه سفر مثلاً با عبارت "از بندر عباس به هنگ کنگ" بیمه شده باشد، به آن معنی است که ریسک بعد از حرکت کشتی از بندرعباس آغاز می‌شود و تازمانی که کشتی در بندرعباس به سر می‌برد ریسک آغاز نشده است. اما هرگاه سفر مثلاً با

۱. همان طور که می‌دانیم براساس تغییر عرض جغرافیایی ساعت‌ها نیز تغییر می‌کنند به طوری که در یک کشور ممکن است هر شهر دارای یک ساعت محلی باشد. بنابراین برای جلوگیری از هرج و مرج و بی‌برنامگی دولت‌ها یک ساعت مشخص (معمولاً ساعت پایتخت) را به‌عنوان ساعت رسمی معرفی می‌کنند.

۲. با فرض این که ممکن است محل اقامت بیمه‌گر، بیمه‌گذار یا محل وقوع خسارت در کشورهای مختلف باشد.

۳. "بیمه‌نامه دریایی، بندها و تعریف‌ها"، ماهنامه صنعت حمل و نقل، ش ۶۷، اردیبهشت ۶۷، ص ۸۲.

عبارت "در و از بندر چابهار به بندر لیورپول" یاد شده باشد، کالای مورد بیمه و یا کشتی تا زمانی که در بندر چابهار است نیز مشمول پوشش بیمه خواهد بود. هرگاه در قرارداد بیمه‌ای مدت و سفر، هر دو قید شده باشد، به آن بیمه‌نامه مختلط می‌گویند. مثلاً یک کشتی از بندر ماهشهر تا بندر عدن برای مدت سه ماه بیمه می‌شود. این به آن معناست که اگر سه ماه منقضی شده باشد و کشتی به بندر مقصد نرسیده باشد پوشش بیمه منقضی خواهد شد. ماده یک شرایط بیمه‌های باربری A,B,C که مورد استفاده بازار بیمه ایران است مقرر می‌دارد:

۸-۱) این بیمه از زمانی که کالا، انبار محل نگهداری مذکور در این بیمه نامه را به منظور شروع حمل ترک می‌نماید آغاز و در طول جریان عادی حمل ادامه می‌یابد و در یکی از حالات زیر هر کدام زودتر واقع شود، خاتمه می‌پذیرد:

۸-۱-۱) به مجرد تحویل کالا به انبارگیرندگان یا به انبار یا به محل نگهداری نهایی دیگری در مقصد مذکور در بیمه‌نامه.

۸-۱-۲) به مجرد تحویل کالا به هر انبار یا محل نگهداری دیگر که بیمه‌گذار قبل از ورود کالا یا هم‌زمان با آن برای انبار کردن یا برای توزیع کردن آن یا به جهات دیگر در نظر گرفته باشد.

۸-۱-۳) به مجرد انقضای ۶۰ روز از تخلیه کامل کالای مورد بیمه از کشتی در آخرین بندر تخلیه...^۱

در بند ۸-۱ ملاحظه می‌شود که تا زمان شروع حمل کالا به عنوان آغازسفر، پوشش بیمه شروع نمی‌شود. این به آن معنی است که محموله بایستی بر روی وسیله نقلیه زمینی سوار شده و وسیله نقلیه شروع به حرکت کند تا پوشش بیمه تحقق یابد. بنابراین کالا تا زمانی که در انبار مبدأ در انتظار حمل به سر می‌برد یا در جریان بارگیری

۱. آیین نامه شماره ۳۶ شورای عالی بیمه، فصلنامه صنعت بیمه، ش ۴۴، زمستان ۷۵.

آن بر روی وسیله نقلیه زمینی، بیمه نیست. همچنین اگر کالایی برای بسته‌بندی از انبار مبدأ حرکت نماید پوشش بیمه شروع نشده است، بلکه صرفاً باید به منظور شروع حمل از انبار مبدأ حرکت نماید.^۱ مطلب دیگری که در بند ۱-۸ نیاز به توضیح دارد مفهوم عبارت در طول جریان عادی حمل است و آن به این معناست که خسارت ناشی از حمل غیر معمول از شمول تعهدات بیمه‌گر خارج است. تا سال ۱۹۶۳ بحث‌های زیادی در خصوص انبار کردن کالا در بین راه، بین بیمه‌گران وجود داشت، زیرا بیمه‌گران معتقد بودند که پوشش بیمه برای زمانی است که کالاها در حرکت هستند. لیکن جهت جلوگیری از بروز چنین اختلافی عبارت در طول جریان عادی حمل در بیمه نامه‌ها گنجانیده شد. بنابراین پوشش بیمه از زمان شروع حمل زمینی از انبار مبدأ آغاز و در طول زمان متعارف نگهداری کالا در انبار گمرک، حین بارگیری در کشتی اقیانوس‌پیما به وسیله دوبه و تخلیه کالا از کشتی در بندر مقصد ادامه می‌یابد. محموله پس از تخلیه از کشتی در بندر مقصد به مجرد تحویل به انبار در مقصد مذکور در بیمه‌نامه یا محلی که بیمه‌گذار برای نگهداری آن قبل یا هم‌زمان ورود کالا در نظر گرفته باشد یا به مجرد انقضای ۶۰ روز از تخلیه کامل کالای مورد بیمه از کشتی در آخرین بندر تخلیه (هر کدام زودتر اتفاق افتد)، ادامه خواهد یافت. آغاز مدت ۶۰ روز از زمان تخلیه کامل است و مادام که تخلیه کامل صورت نگرفته، مهلت ۶۰ روز شروع نمی‌شود. برای تمدید دوره ۶۰ روزه بایستی بیمه‌گذار، قبل از انقضای آن، به شرکت بیمه اطلاع دهد تا در صورت موافقت بیمه‌گر و پرداخت حق بیمه اضافی، این مدت تمدید گردد.^۲ از آنجا که درج "مبدأ" و "مقصد" در بیمه‌نامه‌ها از حساسیت خاصی

۱. قسمت طرح و بررسی انتشارات شرکت ایران حامی، مدت اعتبار بیمه‌نامه باربری حمل دریایی،

ماهنامه‌ی صنعت حمل و نقل، ش. ۱۹، ۱۳۶۲، ص. ۹۸.

۲. مهرداد خواجه نوری، "بیمه کالا از کجا شروع می‌شود و در کجا پایان می‌گیرد". ماهنامه صنعت

حمل و نقل، ش. ۴۶، ۱۳۶۵، ص. ۶۳.

برخوردار است، بنابراین باید گفت اگر مقصد کالایی مثلاً اصفهان است، درج شهرهایی مثل تهران یا بندرعباس (حتی اگر گمرک مقصد در این دو شهر باشد) به معنای حذف پوشش بیمه‌ای از قسمتی از دوره حمل کالا (از تهران یا بندرعباس به اصفهان) است.^۱

بند چهارم: رضایت بیمه شده در بیمه عمر و حوادث

در بعضی از انواع بیمه عمر و حوادث که استفاده کننده غیر از بیمه شده است. این احتمال وجود دارد که بیمه شدگان، قربانی مطامع افراد سودجو قرار گیرند و چه بسا با مسائل وحشتناک بی‌شماری از جمله مرگ و قطع عضو مواجه شوند. به همین جهت قانون‌گذار برای جلوگیری از هر گونه وسوسه شیطانی در ماده ۲۳ ق.ب ۱۳۱۶ مقرر می‌دارد: "... بیمه عمر یا بیمه نقصان یا شکستن عضو شخص دیگری، در صورتی که آن شخص قبل از رضایت خود را کتباً نداده باشد، باطل است..."^۲ بیمه عمر انواع مختلفی دارد از جمله بیمه عمر به شرط حیات، بیمه عمر به شرط فوت و بیمه عمر مختلط. سؤالی که ممکن است مطرح شود این است که منظور از بیمه عمر در ماده ۲۳ یاد شده کدامیک از این سه نوع است. آیا در تمام انواع بیمه عمر رضایت بیمه شده لازم است؟ به نظر می‌رسد منظور از بیمه عمر در ماده ۲۳ قانون یاد شده همان بیمه عمر به شرط فوت است چرا که اولاً فلسفه "دادن رضایت کتبی" توسط بیمه شده به خاطر حفظ سلامت او و جلوگیری از تهدید جانی اوست. بنابراین در بیمه عمر به شرط حیات چنین تهدید جانی وجود ندارد. ثانیاً درست است که واژه بیمه عمر در ماده ۲۳، که در مقام بیان لزوم کسب رضایت از بیمه شده است، به طور مطلق به کار رفته اما با توجه به سطر اول ماده که اشعار می‌دارد: "... مبلغ پرداختی بعد از مرگ

۱. منبع پیشین.

۲. شرط رضایت بیمه شده در بیمه‌ی حوادث شخص ثالث: فصلنامه‌ی بیمه مرکزی ایران، س. دوم،

ش. ۱، ص ۶۳، (بدون نام نویسنده)

بانقضاء عضو باید به طور قطع در موقع عقد بیمه بین طرفین معین شود...^۱ می‌توان استنباط نمود که منظور قانون‌گذار از بیمه عمر در ماده ۲۳ همان بیمه عمر به شرط فوت است.

مطلب دیگری که باید روشن شود این است که آیا رضایت بیمه شده در زمان انعقاد عقد باید موجود باشد یا پس از انعقاد عقد نیز کفایت می‌کند؟ در پاسخ باید گفت از سیاق عبارت ماده ۲۳ چنین استنباط می‌شود که رضایت‌کننده بیمه شده در بیمه عمر به شرط فوت و یا بیمه حوادث، شرط اساسی تشکیل عقد است و فقدان آن سبب بطلان مطلق است. بنابراین هرگاه بیمه‌نامه عمر بدون کسب رضایت بیمه شده صادر شود، کسب رضایت بعدی بیمه شده و الصاق آن به بیمه‌نامه موجب تنفیذ آن نخواهد بود و شرکت بیمه نیز اگر از بابت چنین بیمه‌نامه‌ای مبلغی دریافت کرده باشد باید مسترد دارد.^۱ اگر بیمه شده فاقد اهلیت باشد، اعم از این که صغیر ممیز یا غیر ممیز، سفیه یا مجنون باشد، رضایت او قابل ترتیب اثر نیست بلکه ولی یا قیم می‌تواند از جانب او اعلام رضایت نماید. رضایت بیمه شده ممکن است به طور کلی اعلام شده باشد یا این که نسبت به ذی نفع بودن شخص معین باشد. تفاوت این دو در آن است که اگر اعلام رضایت به طور کلی داده شده باشد تغییر استفاده کننده نیاز به کسب رضایت مجدد از بیمه شده ندارد اما اگر بیمه‌گذار به استفاده کننده بودن یک شخص معین رضایت داده باشد، بیمه‌گذار، در صورت تغییر استفاده کننده، نیاز به کسب رضایت مجدد از بیمه شده دارد.^۲ در حالت اخیر اگر بیمه‌گذار بدون کسب رضایت مجدد بیمه شده اقدام به تغییر استفاده کننده نماید، وضعیت عقد بیمه چگونه خواهد بود؟ آیا عقد باطل است یا تغییر ذی نفع بی اعتبار است؟ به نظر می‌رسد که چون ابتدا عقد با رضایت بیمه‌شده نسبت به ذی نفع بودن شخص معین، به نحو صحت منعقد

۱. آیت کریمی، کلیات بیمه، ص ۱۲۴.

۲. دکتر احمد علی شیبانی، کلیات علم بیمه، ج ۲، تهران، بی نا، ۱۳۵۳، ص، ۸۹.

شده است آن گاه بیمه‌گذار بدون رضایت بیمه شده اقدام به تغییر ذی‌نفع نموده است، تعیین ذی‌نفع جدید به لحاظ عدم رضایت بیمه شده فاقد اعتبار است و در حقیقت در حکم این است که اصلاً ذی‌نفعی در قرارداد تعیین نشده است. و سرمایه بیمه باید بعد از فوت بیمه‌شده به ذینفع بیمه‌نامه پرداخت گردد. البته ممکن است گفته شود در چنین حالتی بهتر است سرمایه بیمه به ذی‌نفع اولیه پرداخت شود که در پاسخ باید گفت تعیین ذی‌نفع منوط به رضایت دو نفر است، بیمه‌گذار و بیمه شده. حال اگر یکی از این دو نفر منصرف شوند (که در حالت فوق بیمه‌گذار با تغییر ذی‌نفع انصراف خود را اعلام نموده است)، دیگر دلیلی برای پرداخت سرمایه بیمه به ذی‌نفع اولیه نمی‌ماند.

مبحث سوم: ساختار شکلی عقد بیمه

بند نخست: مندرجات اجباری بیمه نامه

ماده ۳ ق.ب ۱۳۱۶ مواردی را ذکر نموده که باید به طور صریح در بیمه‌نامه قید شود. به موجب ماده مذکور "در بیمه نامه باید امور ذیل به طور صریح قید شود:

۱. تاریخ انعقاد قرارداد

۲. اسم بیمه گر و بیمه گذار،

۳. موضوع بیمه،

۴. حادثه یا خطری که عقد بیمه به مناسبت آن به عمل آمده است،

۵. ابتدا و انتهای بیمه،

۶. حق بیمه و

۷. میزان تعهد بیمه گر در صورت وقوع حادثه."

۸. ذینفع بیمه‌نامه

اما ضمانت اجرای عدم قید این شرایط و یا صریح نبودن آنها را معین نکرده

است. در زیر به بررسی این شرایط می‌پردازیم.

۱. تاریخ انعقاد قرارداد: تعیین تاریخ انعقاد متضمن این فایده عملی است که مشخص کند طرفین قرارداد حین انعقاد، اهلیت انجام دادن معامله را داشته‌اند یا خیر. همچنین در مورد ورشکستگی، معین می‌کند که بیمه‌گذار (در صورت تاجر بودن) یا بیمه‌گر حین انعقاد قرارداد متوقف بوده است یا خیر؟ سؤالی که ممکن است مطرح شود این است که آیا عدم درج تاریخ انعقاد در بیمه‌نامه موجب بی اعتباری آن خواهد بود یا خیر؟ با توجه به لحن آرائه قانون‌گذار در صدر ماده ۳ که مقرر می‌دارد: "در بیمه‌نامه باید امور ذیل به‌طور صریح قید شود و مفهوم مخالف همین عبارت که مبین نهی از عدم درج تاریخ در بیمه‌نامه است و این که نهی از عمل موجب فساد است"^۱ شاید به نظر برسد ضمانت اجرای عدم درج تاریخ انعقاد عقد بیمه در بیمه‌نامه موجب بطلان آن خواهد بود، اما باید گفت که نهی از عمل فی حد ذاته (بدون کمک قرینه) دلالت بر بطلان نمی‌کند. به علاوه، اصل صحت معامله است مگر این که دلیل خاصی بر بطلان موجود باشد. بنابراین عدم درج تاریخ انعقاد موجب بی اعتباری بیمه‌نامه نیست. زیرا چنانچه از طریق دیگر نتوان زمان انعقاد قرارداد را مشخص نمود می‌توان تاریخ شروع قرارداد را قدر متقن، تاریخ انعقاد آن تلقی نمود.

۲. نام بیمه‌گر و بیمه‌گذار: عقد بیمه یک عقد دو طرفه است و باید هویت طرفین آن مشخص باشد. در عمل نام شرکت بیمه و علامت آن بر روی فرم بیمه‌نامه قید می‌شود. اما در مورد بیمه‌گذار باید نام و مشخصات دقیق وی در بیمه‌نامه قید شود، چرا که بیمه‌گذار است که متعهد پرداخت حقیقه در برابر بیمه‌گر می‌باشد. اما در پاره‌ای از موارد ممکن است شخصی به وکالت از جانب منوب عنه اقدام به انعقاد بیمه نماید. در صورت اخیر، باید در پیشنهاد بیمه به نمایندگی خویش تصریح نماید و نام و مشخصات کامل اصیل نیز قید گردد و همچنین در بیمه‌نامه نیز مراتب منعکس گردد. چرا که عقد بیمه برای اصیل (منوب عنه) منعقد می‌گردد و اوست که تعهدات ناشی از

۱. محمدجعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، ص، ۷۸۸.

عقد بیمه را عهده‌دار خواهد شد و برای بیمه‌گر باید روشن باشد که برای دریافت حق بیمه به چه کسی رجوع نماید. ماده ۶ ق.ب.۱۳۱۶ مقرر می‌دارد: هر کس حق بیمه می‌دهد بیمه متعلق به خود اوست مگر آن که در بیمه‌نامه تصریح شده باشد که مربوط به دیگری است، لیکن در بیمه حمل و نقل ممکن است بیمه‌نامه بدون ذکر نام (به نام حامل) تنظیم شود. قانون‌گذار تنها در بیمه حمل و نقل ذکر نام بیمه‌گذار را ضروری ندانسته است. علت آن هم این است که در بیمه‌های حمل و نقل بارنامه، که سند مبین مالکیت محموله است، یک سند قابل نقل و انتقال به وسیله ظهرنویسی است. بنابراین ممکن است کالای موردبیمه قبل از وصول به مقصد از طرف مالک آن که دارنده بیمه‌نامه نیز هست به فروش برود. صدور بیمه‌نامه حمل و نقل به صورت حامل موجب سهولت نقل و انتقال بارنامه و تسهیل معاملات تجاری است. در بیمه‌نامه حامل کسی که بیمه‌نامه را در اختیار دارد صرفاً با در دست داشتن بیمه‌نامه نمی‌تواند خسارت را دریافت کند بلکه باید با وجود در دست داشتن بارنامه، مالکیت (ذی‌نفع بودن) خود را نیز ثابت کند.^۱

۳. موضوع بیمه: طبق تعریف ماده ۴ ق.ب.۱۳۱۶ موضوع بیمه ممکن است مال باشد، اعم از عین یا منفعت یا هر حق مالی یا هر نوع مسئولیت حقوقی... که باید در بیمه‌نامه به طور صریح و واضح ذکر شود. عدم ذکر موضوع بیمه به استناد بند ۳ ماده ۱۹۰ و ماده ۲۱۶ ق.م.موجب بطلان عقد بیمه خواهد بود.

۴. حادثه یا خطری که عقد بیمه به مناسبت آن به عمل آمده است: خطر مورد بیمه یکی از مواردی است که طرف‌های قرارداد بیمه باید روی آن توافق داشته باشند و بیمه‌گر در صورتی قبول تعهد می‌کند که خطر مورد بیمه به شیوه‌ای دقیق برای او مشخص شده باشد. خطر مورد بیمه جزئی از موضوع بیمه به معنای عام آن

۱. آیت کریمی، کلیات بیمه، ص ۲۲۱.

(موضوع معامله) است و عدم قید خطر مورد بیمه در بیمه نامه موجب غرری بودن و در نهایت بطلان آن خواهد شد.

۵. ابتدا و انتهای بیمه: بند ۵ ماده ۳ ق.ب.۱۳۱۶ تعیین ابتدا و انتهای بیمه را یکی از مندرجات اجباری بیمه نامه دانسته است که الزاماً بایستی در بیمه نامه قید شود، اما ضمانت اجرای خاصی برای عدم درج آن ذکر نشده است. در حقوق فرانسه بیمه نامه ای که فاقد این شرایط باشد انعقاد یافته برای یک سال تلقی می شود.^۱ اما در حقوق ایران به نظر می رسد عدم درج این شرط در قرارداد بیمه منجر به مجهول شدن مدت تعهد بیمه گر و در نهایت بطلان عقد بیمه است. اثر تعیین مدت (ابتدا و انتهای عقد) در بیمه نامه این است که به محض انقضای آن، قرارداد خاتمه می یابد. اما طرفین قبل از انقضای آن می توانند با توافق یکدیگر آن را تمدید یا منحل نمایند.

۶. حق بیمه: در حقیقت بهایی است که بیمه گذار در مقابل تحصیل تأمین یا تعهد بیمه گر به جبران خسارت، به شرکت بیمه می پردازد. میزان حق بیمه باید در بیمه نامه قید شود. حق بیمه متشکل از اجزای مختلفی است از جمله: الف) حق بیمه ناخالص (حق بیمه فنی) که بر اساس آمار و احتمالات و تجربیات بیمه گر طی چندین سال تعیین می شود. ب) هزینه های اداری و کارمزد پ) واسطه های بیمه و ت) سود مورد انتظار بیمه گر. مجموع این ها حق بیمه تجاری را تشکیل می دهد^۲ و این همان مبلغی است که در بیمه نامه قید می گردد و بیمه گذار ملزم به پرداخت آن است. همان طور که گفتیم حق بیمه جزو موضوع بیمه به معنای عام آن (موضوع معامله) است و عدم درج آن به استناد بند ۳ ماده ۱۹۰ و ماده ۲۱۶ ق.م.موجب ابطال خواهد بود.

۷. میزان تعهد بیمه گر در صورت وقوع حادثه: حداکثر تعهد بیمه گر در بیمه نامه ها مشخص می گردد و حداکثر مذکور همان مبلغ بیمه شده یا بهای بیمه شده در بیمه های

۱. روزه بو، حقوق بیمه، ترجمه محمد حیاتی، ج ۱، (تهران، بیمه مرکزی ایران، ۱۳۷۳).

۲. جانعلی محمود صالحی، همان کتاب، ص ۱۳۵.

اشیاء و اموال، یا سرمایه بیمه در بیمه‌های اشخاص است. تأمین و تعهد بیمه‌گر در همه رشته‌های بیمه (اعم از اشیا و اشخاص) همیشه محدود به همان مبلغ بیمه شده یا سرمایه بیمه است. در مورد بیمه‌های مسئولیت مدنی در مقابل اشخاص ثالث نیز تضمین و تعهد بیمه‌گر به صورت محدود صادر می‌شود. علت آن نیز این است که تضمین غیر محدود در این‌گونه موارد مستلزم دریافت حق بیمه سنگین است.

بند ۷ ماده ۳ ق.ب ۱۳۱۶ تعیین "میزان تعهد بیمه‌گر در صورت وقوع حادثه" را ضروری دانسته است. از لحاظ ماهیت حقوقی تعیین این امر در بیمه‌نامه در حکم شرط تحدید مسئولیت است؛ به این معنا که سقف تعهد بیمه‌گر را معین می‌نماید. به‌علاوه، تعیین مبلغ بیمه شده اساس تعیین حق بیمه قرار می‌گیرد. بنابراین عدم تعیین آن منجر به عدم امکان تعیین حق بیمه و در نتیجه موجب جهل به عوضین و بطلان عقد بیمه می‌شود.

بند دوم: شرایط عمومی بیمه نامه

در این قسمت از قرارداد اصطلاحاتی را که در سایر بخش‌های قرارداد به کار رفته، تعریف گردیده و همچنین شرایط معینی را که باید قبل از متعهد شدن بیمه‌گر حاصل می‌گردد تشریح می‌شود. این قسمت از قرارداد می‌تواند اساس و پایه‌ای را برای تخمین میزان حق بیمه به دست دهد.^۱ در این قسمت حقوق و تعهدات طرفین قرارداد بیمه با استفاده از قوانین عمومی کشور و قوانین خصوصی بیمه‌ای تنظیم می‌شود که در اغلب بیمه‌نامه‌ها نیز شرایط یکنواختی دارد.^۲ به عبارت دیگر، شرایط عمومی بیمه‌نامه شامل کلیات و مسائل عام قرارداد بیمه است که معمولاً چاپی است.^۳

۱. روش تجزیه و تحلیل قراردادهای بیمه، ص ۴.

۲. هادی دستباز؛ اصول و کلیات بیمه‌های اشخاص، ج ۲، ج ۱، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۷، ص ۷.

۳. دکتر جانعلی محمود صالحی، همان منبع، ص ۱۹۶.

بند سوم: شرایط اختصاصی بیمه نامه

در این قسمت از بیمه نامه، نام و مشخصات بیمه گذار یا بیمه شده، موردبیمه، ریسک‌های مورد تأمین، سرمایه بیمه یا مبلغ بیمه شده، میزان حق‌بیمه، تاریخ شروع و تاریخ انقضای بیمه‌نامه و سایر توافقات حاصل بین طرفین قرارداد بیمه در آن قید می‌شود. شرایط اختصاصی در سابق، با دست نوشته می‌شد ولی اکنون تایپ می‌شود و به امضای بیمه‌گر یا نمایندگان صدور بیمه می‌رسد.^۱ در مدت قرارداد نیز ممکن است مسائل یا توافقاتی بین دو طرف قرارداد بیمه پیدا شود که ثبت آنها لازم باشد. این توافقاتی که پیوست بیمه‌نامه می‌گردد، الحاقیه نامیده می‌شود و جزء شرایط اختصاصی است.^۲

بند چهارم: استثنایها

در این قسمت از بیمه‌نامه وقایعی که مشمول بیمه نمی‌شود یا از تعهدات بیمه‌گر خارج است. نظیر جنگ، سیل، زلزله، خشکسالی، خسارت‌های عمدی و... آورده می‌شود. به این معنا که در این قسمت تعهدات و پوشش‌هایی را که در دو بخش قبلی ذکر شده است محدود می‌کند و بقیه را از دایره شمول تعهدات بیمه‌گر خارج می‌سازد.^۳ به عبارت دیگر استثنایها، پدیده‌هایی هستند که چنانچه منشأی خطر و خسارت شوند، بیمه‌گر تعهدی در جبران خسارت وارده نخواهد داشت. بعضی از استثنایها به دلیل وجود قوانین آمره، حتی اگر توافقی برای بیمه شدن آنها بین بیمه‌گر و بیمه‌گذار انجام شده باشد، دارای اعتبار قانونی نبوده و از درجه اعتبار ساقط هستند. اما بعضی

۱. دکتر جانعلی محمود صالحی؛ همان منبع، همان ص.

۲. شورای عالی بیمه؛ آیین‌نامه شماره ۳۶، فصلنامه صنعت بیمه، س ۱۱، ش ۲۴ زمستان ۷۵، ص ۹۷.

۳. روش تجزیه و تحلیل قراردادهای بیمه، ترجمه مجید فرومند، فصلنامه بیمه مرکزی، س سوم، ش ۲، ص ۱۰، (بدون نام نویسنده)

دیگر از استثناها هستند که در صورت توافق طرفین و پرداخت حق بیمه اضافی می-توانند تحت پوشش قرار گیرند.

نتیجه گیری

عقد بیمه علاوه بر شرایط اساسی صحت معاملات مندرج در ماده ۱۹۰ قانون مدنی بایستی دارای شرایط دیگری نیز باشد که عدم وجود هر یک از آن شرایط ضمانت اجرای خاصی به دنبال دارد. بیمه‌نامه نیز دارای اجزاء و قسمت‌های مختلف است و موارد خاصی باید در آن قید گردد که در سایر قراردادهای موجود نیست و عدم قید صریح هر یک از آنها موجب خدشه دار شدن بیمه نامه می‌گردد.

منابع

۱. اسکینی، ربیعا. (۱۳۷۸)، حقوق تجارت (کلیات، معاملات تجار و سازماندهی فعالیت تجاری)، ج ۱، تهران، سمت.
۲. _____ (۱۳۷۸)، حقوق تجارت (ورشکستگی و تصفیه امور ورشکسته)، ج ۱، تهران، سمت.
۳. اوبر، ژان لوک. (۱۳۷۲)، بیمه عمر و سایر بیمه‌های اشخاص، ترجمه جانعلی محمود صالحی، ج ۱، تهران، بیمه مرکزی ایران.
۴. بو، روژه. (۱۳۷۳)، حقوق بیمه، ترجمه محمد حیاتی، ج ۱، تهران، بیمه مرکزی ایران.
۵. شهیدی، مهدی. (۱۳۷۹)، حقوق مدنی، تشکیل قراردادها و تعهدات، ج ۱، تهران، ج ۱، نشر حقوقدان.
۶. شیانی، احمد علی. (۱۳۵۳)، کلیات علم بیمه، تهران.
۷. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۴)، قواعد عمومی قراردادها، ج ۳، تهران، انتشار بهمن برنا، ج ۱.

- ۸ کریمی، آیت. (۱۳۷۷)، بیمه اموال و مسئولیت، ج ۲، تهران، دانشکده امور اقتصادی، ج ۱.
۹. _____ (۱۳۷۸)، کلیات بیمه، ج ۴، تهران، بیمه مرکزی ایران.
۱۰. یاحقی، محمد جعفر. (۱۳۷۵)، تاریخ ادبیات ایران، تهران، شرکت چاپ و نشر ایران، ج ۱ و ۲.
۱۱. جعفری لنگرودی، محمد جعفر. (۱۳۷۲)، ترمینولوژی حقوق، ج ۶، تهران، گنج دانش.
۱۲. _____ (۱۳۵۷)، دایره المعارف حقوق مدنی و تجارت، ج ۱، تهران، مشعل آزادی، ج ۱.
۱۳. ایوامی، هاردی. "منفعت قابل بیمه پیوند بیمه‌گذار با موضوع بیمه"، ترجمه شهریار بهترین. ماهنامه صنعت حمل و نقل، ش ۴۹، ۱۳۶۵.
۱۴. خواجه نوری، مهرداد. "بیمه کالا، از کجا شروع می‌شود و در کجا پایان می‌گیرد"، ماهنامه صنعت حمل و نقل، ش ۴۹، ۱۳۶۵.
۱۵. _____ . "تفاوت مفاهیم بیمه‌نامه کالا و بیمه‌نامه مسئولیت"، ماهنامه صنعت حمل و نقل، ش ۶۸، خرداد ۶۷.
۱۶. Meher ,Robert I. and Emerson cammack ; Principles of insurance, third edition, Illinois: Richard D. Irwin/inc. Homewood, ۱۹۶۱.